

Ս. ԳՐԱԿԱՆ

ՀԵԹԱՆՈՍԱՅ ԱՌԱՔԵԱԼԸ

ՊՕՂՈՍ ՀՌՈՄԻ ՄԷՋ

Պօղոս չղթալուած Յուլիոսին՝ բանտարկեալներու կարաւանին առջեւէն յաւիտենական քաղաքը կը մտնէր Via Appia պողոտային: Ճորումին առջեւ փոքրիկ պատգամաւորութիւն մը իրեն կ'սպասէր: Անոնց մէջ էր Պրիսկիդան, որ իր բաղուկները բացած առաքեալին կը նայէր արցունքոտ աչքերով: Զինք զիմաւորող բարեկամները բոլորն ալ հրեաներ էին, իրենց սիրածոր նայուածքները սեւեռած Պօղոսին՝ որ յողնարեկ եւ ալլուրացած կը քալէր թափօրին առջեւէն: Տաւապանքներու մէջէն այս փոքր մարմինն աւրիտիւնը, քաղցրութիւնը, մահուան առջեւ մտալ պարզութիւնը աւելի քան սրտառու էր, եղբարեան ըլլալու աստիճան:

Բանտարկեալներու կարաւանը կը յառաջանար քաղաքին մէջէն, հետաքրքիր նայուածքներու ներքեւ: Փողոցը կը յորդէր տաւրօրինակ եւ խալտարդէտ մարդերով, ամէն ցեղէ եւ լեզուէ: Խարտեաչ Բրիտանացին սեւամազ Գաղիսացիին հետ լծուած կը քալէր տախտակներու սալի մը: Քիչ մը անդին, մեծամարմին Գերմաններ իրենց կռնակներուն վրայ կը փոխադրէին մարմարի խոշոր կտորներ: Գերիներ՝ արեւին մէջ կը շողացնէին իրենց վիզերէն կախուած մետաղի զանակները, զրոյնուած իրենց տէրերուն անուններովը:

Թափօրը չըջան ըրաւ դէպի Via Sacra: Հոս ամէնէն ճոխ շուկան կը թուէր ըլլալ Հրոտի: Մարդարիտներու շարքներ, սպիտակափայլ օրալներ եւ թանկագին քարեր կը շողշողային խանութներու առջեւ զետեղուած ցուցափեղկերու մէջ, ծիածանի գոյներով: Փզոսկրեայ դարդեր՝ ընդելուզուած կորնթական պրոնզներով: Բազմապիտակ ըզ-

դեստներ, Սիտոնի կտաւէն եւ պարսկական մետաքաներէն հիւսուած: Փիւնիկեան դոյնդոյն եւ զեղերփուած ապակիներ, Հնդկաստանի անծալ ասեղնագործութիւններ, դմուռս ու կնդրուկ, մարմարէ եւ պրոնզէ արձաններ՝ շարուեր էին վաճառատուններուն առջեւ: Ճամբուն մէկ անկիւնը բացուող հըրապարակին վրայ, խոնուած հսկայ բազմութեան մը առջեւ զերեվաճառներ կայարութեան զանազան մասերէն բերուած իրենց զերիները կը ծախէին, զրուստելով անոնց ուժը, խելքն ու զեղեցկութիւնը: Երիտասարդ մարդիկներ, Եղիպտական սրինդ ածողներ, կիներ, պատանիներ շարքով կեցած՝ կ'սպասէին զիրենք գնող յաճախողներու:

Քիչ մը անդին կը թաւալէր Տիրեր գետը, երկու կէսերու բամբակով քաղաքը: Առաջատանաւեր կը սահէին իր պղտոր ջուրերուն վրայ իրենց ճերմակ թեւակներով, նման հսկայ թռչուններու: Գետափին շուրջ կը բարձրանային սպիտակ տուններ՝ արմաւենիներու եւ պտղատու ծառերու պուրակներով եղբրուած:

Երբ բանտարկեալներու թափօրը հասաւ Փորթօրիւմ, Յուլիոս յանձնեց Պօղոսը բանտի հսկիչներուն եւ իր զօրանոցը վերադարձաւ: Եւպուլոս անունով լէզէսնականը հոգատար կարգուեցաւ առաքեալին: Այս վերջինը բանտարկեալի մասին տրուած նպաստաւոր տեղեկագրին վրայ, չղթաներէն ազատ արձակեց Պօղոսը, որ այժմ բանտի իր խցիկին մէջ կը հանդէսեցնէր իր յողնարեկ մարմինը:

Խոր մըրախ մը յետոյ, աչքերը ձէթի կանթեղին՝ չէր կրնար ճշդել թէ օրուան ո՞ր պահն էր: Խուլ, կարծես զետնի տակէն ձայ-

ներ կը թաւալէին իր շուրջը: Բանտի պատը կը դողար յաճախ այդ գողողունէն: Առաքեալը ուրիշ⁶ գիտնար թէ բանտի միւս կողմը մեծ պողոտան էր, ուրիշ գինուորական կառքեր կ'անցնէին մեծադղորդ: Դատապարտուածներու այս նկուղին մէջ Պօղոսը պատին դաժուած կը փորձէր իր անցեալը ապրիլ. այս դժնդակ դերէն դատ ոչինչ ունէր ընելիք:

Կլորակ փորուածքներ՝ պատին դնդերին մէջէն երկարող մէկ լայնքէն միւսը, երակներու նման, նաւու լուսամուտներ յեշեցնող բերաններով, թիւով երեք, որոնք զրկաշափ մը թանձրութեամբ պատէն ներս կը խորանային, հետզհետէ ամփոփուելով: Իւրաքանչիւր փորուածք հիւսուած էր երեքական խաւովանդակով, մանկան բազուկի հաստութեամբ ձողերէ, կարծես պաշտօն ունենային ներս ինկած կարելի պայծառութիւնը քամելու, լոյսէն առնելու իր իսկ լիմաստը, ներս զրկելով բան մը որ ազօտ, խարդած ճերմակեղէնի հետ կրնար չփոթուիլ: Առաքեալը ի դուր իր աչքերը կը կանչէր օգնութեան, քիչ մը բան դատելու աղջամուղջէն, որ կը մնար զրեթէ անթափանց: Երբ ամբողջապէս արթնցաւ, նձարեց լէզէնականը, որ իր խցիկին անկիւնը նստած կը հսկէր:

— Բարեկամ, հարցուց Պօղոսը, դո՞ւն ես իմ հսկիչս:

— Այո՛, բանտարկեալս:

— Կրնամ գիտնալ անունդ:

— Եւպուլոս:

— Յունարէն կը խօսի՞ս:

— Մայրենի լեզուիս պէս, որովհետեւ Մակեդոնիոյ Փիլիպէ քաղաքը ծնած եմ:

— Ո՛հ, ես հոն եղած եմ, հիանալի է ձեր աշխարհը, իր ձիւնածածկ լեռներով, դայաւրագեղ անտառներով եւ բերրի դաշտավայրերով: Փիլիպէ իբրեւ գինուորական խարխիս եւ տնտեսական կարեւոր կեդրոն, սակի օդակն է արեւելքի եւ արեւմուտքի միջին: Յետոյ քիչ մը մտածելէ յետոյ հարցուց. Պէտք է ճանչնաք մետաքսավաճառ Լիտիան:

— Ո՞վ չի ճանչնար այդ բարեհամբաւ կինը, փառքն ու պատիւը Փիլիպէ քաղաքին:

— Անիկա իմ քոյրս է, ըսաւ Պօղոս:

— Գո՞րդ զարմացած բացականչեց լէզէնականը, ուշադրութեամբ նայելէ յետոյ առաքեալին:

— Այո՛, քոյրս, որովհետեւ մենք կը պաշտենք նոյն Աստուածը եւ հետեւաբար իրարու կապուած ենք եղբայրական զգացումներով: Ով որ կը հաւատայ աշխարհի փրկիչ Յիսուս Մեսիային, կը պատկանի նոյն ընտանիքին, եթէ նոյնիսկ տարբեր հօրմէ եւ մօրմէ ծնած ըլլայ եւ չպատկանի նոյն ազգին: Ամբողջ աշխարհը ծածկուած է եղբայրական ցանցով որ իրարու կը զօղէ մարդերը համայնական եղբայրութեան մը մէջ, տանելու գիրքնք իրենց երկնաւոր հօրը՝ Աստուծոյ: Միեակ են անոնք միայն՝ որոնք դուրի են սիրոյ եւ եղբայրական զգացումներէն: Զկայ կեանքի մէջ աւելի սիրալի պատկեր մարդկային այս յարաբերութիւնը փոխարինող: Մեր հաւատքին գերագոյն սկզբունքն է մարդկային համապարփակ եղբայրութեամբ իրարու կապել բոլոր մարդերը:

Եւպուլոս երկար ատեն մնաց լուռ, յետոյ ըսաւ.

— Ո՞վ օտարական, դուն անսովոր մարդ մը ըլլալ կը թուիս, կ'ուզեմ քեզի բերել լաւ բեկամներս, Գարիլոս, Լուսիոս եւ Սատոնիոս, որոնք շատ կը հետաքրքրուին կրօնական եւ լիմացական հարցերով:

— Ուրախ պիտի ըլլամ եթէ զանոնք բերես ինծի:

— Այժմ ի՞նչ կրնամ ընել քեզի համար, հարցուց Եւպուլոսը, քաղցր հաճոյակատարութեամբ:

— Դուն եղբօր մը պէս կը վարուիս հետս, պատուական բարեկամ. եթէ կ'ուզես ծառայութիւն մը ընել ինծի, բարի եղի՛ր դուրս ելլելու, բանտի դրան մօտերը իմ բարեկամներս կան, որոնք ինծի համար եկած են հոն: Սնոնցմէ մին, կարճահասակ, գեղնորակ մօրուքով եւ մեծ աչքերով, ինձմէ լուր մը կ'սպասէ: Ըսէ իրեն թէ «ուժէն կը բխի քաղցրութիւնը եւ առիւծի բերնէն՝ Աստուծոյ ձայնը»:

Այդ գիշեր Եւպուլոս հետը բերաւ իր ընկերները, բոլորն ալ պրետորեան դռնդի գինուորներէն էին: Պօղոսի հարցումներէն յայտնի եղաւ որ երեքն ալ փոխաբացի էին: «Ա՛հ», ըսաւ առաքեալը, «քանի՜ անգամներ մօզլցեր եմ ձեր լեռները, անցնելով Գալատիոյ մօտի եւ պող ջուրերէն»: Գոյնացաւ նոնց ծննդավայրը, ինչպէս նաեւ իրենց նը-

վերամբ կեսարին: «Մեր Տէրը», ըսաւ, «երբ տակաւին ի մարմնի էր այս երկրի վրայ, կ'ըսէր. տուէ՛ք կեսարին ինչ որ իրեն կը պատկանէ: Սակայն կեսարը Աստուած չէ, անկեալ մարդ է մեզի նման: Միայն մէկ Աստուած կայ երկնքի մէջ, որ իր Միածին Որդին աշխարհ զրկեց աղատադրելու մարդերը իրենց մեղքերէն եւ մոլորութիւններէն»: Յետոյ խօսեցաւ Յիսուս Մեսիայի կեանքին, խաչելութեան եւ յարութեան մասին: «Յաւուցեալը երեւցաւ նախ իր աշակերտներուն եւ բարեկամներուն, իսկ ամէնէն վերջ՝ ինծի, եւ զրկեց զիս բարի յուրը տանելու մարդոց: Մենք բոլորս եղբայրներ ենք և զաւակները նոյն Հայր Աստուծոյ: Ով որ հաւատայ եկող Մեսիային պիտի փրկուի: Երանի անոնց որ կը հաւատան ասանց տեսնելու, ըսած է Մեր Տէրը, «մանցի մեծ ճշմարտութիւնները լաճախ մարմնաւոր աշխարհի չեն տեսնուիր: Անոնք վերէն կուգան, թափ կ'անցնին հողէն ասանց անհրաժեշտ միջնորդներու: Մեր Տէրը երկինք համբառնալէն առաջ խոստացաւ միշտ մեզի հետ ըլլալ, հիւրը աներեւոյթ մեր տուներուն եւ հոգիներուն: Երկիրը յետ այսու մաս կը կազմէ երկնքին եւ մենք կը բարձրացնենք ամէն օր մեր յոյնած ու մեռոտ աշխարհի գէպի վեր, ուրկէ պիտի իջնան իր փառքի հրաշալի շողիւններովը»:

Զինուորները լռութեամբ կը լսէին այս խօսքերը, որ իրենց համար թէև արտակարգ՝ բայց տարօրէն հետաքրքրական կը թուէին: Տարիներով հաւատարիմ զինուորներ եղած էին կեսարին եւ քաղաքի վէրքեր ստացած էին կեսարին եւ քաղաքի վէրքեր ստացած Գաղիոյ եւ Գերմանիոյ կոնսուլներուն: Հաւատացած էին թէ կեսարը աստուած էր: Սակայն այժմ կ'սկսէին մտածել, առաքեալի խօսքերէն յետոյ, թէ Ներսն ինչպէ՞ս կրնար աստուած ըլլալ. մէկը որ թունաւորած էր իր նախորդը՝ Գլուխոս, սպաննած էր իր մայրը, վատրած իր կինը՝ ագնուական Ոկտաւիան եւ անոր տեղ առած էր բող մը, արձակած բանակէն՝ երկրի հաւատարիմ հրամանատարները: Կեսար մը, որ իր շուրջը հաւաքած անպատիւ մարդեր, գիշերային արշաւանքներ կը կազմակերպէր, յափափելու կիները եւ սպաննելու իր հակառակորդները: Ո՛րք կը մնար արդարութիւնն ու կարգը Հռոմին եւ սէրը հայրենիքին՝ որ վեր էր ամէն

բանէ, որովհետեւ կը բռնադատէր բոլորը: Երբ աստուծոյ լոյսը բացուեցաւ Պօղոսի մօտ խցիկին մէջ, ան իր հետն ունէր չորս նոր հաւատացեալներ, որոնք կը փափաքէին անձնուէր զինուորները ըլլալու նոր Մեսիային: Առաքեալին բաժնուելու պահուն ըսին միարեան. «Ուրախ ենք որ քեզի հանդիպեցանք, դուն մեր կեանքը նոր դարձակէտի մը վրայ դրիր, սակայն կը ցաւինք որ այս բանսին մէջ կը մնաս»:

— Մի՛ ցաւիք այս մասին, յարեց Պօղոս, երբ երկու օրեր առաջ հոս եկայ, միակ մը տաժումը որ այցելեց ինծի այն էր՝ թէ մենք բոլորս բանտարկեալներ ենք աշխարհի մէջ, ոմանք բանտէն ներս եւ ուրիշներ դուրսը՝ զերի իրենց կիրքերուն և անուղիղ բաղձանքներուն: Այս վերջիններու բանտին պատերը աւելի ամուր են, վասնզի այս պարիսպներէն ներս եկողը կրնայ օր մը ազատ արձակուիլ, սակայն անոնք որ զերի են իրենց յոռի միտումներուն, դժուար թէ կարենան ազատիլ անոնց շղթաներէն: Երբ մէկը չի յաջողիր հակադէպի ենթարկել իր կիրքերը, անոնց գերին ու բանտարկեալն է: Բռնութիւնն ու անգթութիւնը մարդկային չեն եւ դուրս կը պահեն զմեզ քաղաքակրթութեան ուղիէն»:

Պօղոս խորապէս յուզուած օրհնեց իր նոր բարեկամները: Ամուր ու դաշն էին իր խօսքերը, նման քաղցր անձրեւին: Վայրկեաններ կան ուր բառերը կը վերածուին պատկերի եւ իրականութեան, վեր իրենց սովորական նկարագրէն:

Պօղոս կը շարունակէր մնալ բանտին մէջ: Կեսարին զիմած էր եւ ըստ հռոմէական օրէնքին պէտք էր դատուէր կեսարի ներկայութեան: Հռոմէական քաղաքացիի այս պահանջը միշտ կը զիմաւորուէր լրջութեամբ: Օգոստոս, Տիբերիոս եւ Գլուխոս, անձամբ ներկայ կ'ըլլային այս կարգի դատերու: Ներսն չէր հետեւեր իր նախորդներուն, հետեւաբար առաքեալին մի՛հակուցաւ դատուելու Սենեկայէն, որ խորհրդատուն էր կայսեր: Պօղոս չղթալուած բերուեցաւ կայսրութեան անուանի խմատասէրին առջեւ:

Սենեկան նախ ուղեց գիտնալ մեղադրեալին յանցանքը, որուն համար Հռոմ կուգար,

թէ եւ իր մասին տրուած տեղեկագրին մէջ
բնութեամբ էր անհրաժեշտը :

— Ես պատգամաւորն եմ Իսրայէլի ապա-
րիկ յոյսին եւ ասոր համար է որ կը կրեմ
այս շղթաները :

— Իսրայէլի ապարիկ յոյսին, կենսո-
տեց իր դէմքը Սենեկան, այդ յոյսին սիրո՞յն
է որ ապստամբած ես Հոռմի դէմ, նուաճե-
լու բոլանդակ աշխարհը եւ բերելու մարդ-
կութիւնը քու դաւանած աստուծոյ հաւատ-
քին, ինչպէս գրուած է քու մասին տրուած
տեղեկագրին մէջ :

— Այո՛, նուաճելու ամբողջ աշխարհը,
սակայն առանց ապստամբելու Հոռմի դէմ,
այլ բերելու մարդկութիւնը Իսրայէլի կեն-
դանի Աստուծոյ հաւատքին, յանուն Յիսուս
Մեսիային որ զրկուեցաւ Հօր Աստուծոյ կող-
մէն՝ փրկելու մարդկութիւնը իր մեղքերէն
եւ տանելու մեղ քոլորս երկնքի արքայու-
թեան :

— Գիտեմ թէ Հրեաները կը յաւակնին ը-
սելու թէ իրենց պաշտած աստուածն է միակ
տէրը տիեզերքին, որուն զերազոյն սրբա-
րանն է Երուսաղէմի տաճարը : Սակայն ա-
ռաջին անգամն է որ կը լսեմ քու այս նոր
փրկչիկ մասին, յարեց Սենեկան քմծիծա-
ղով : Յետոյ կը դարձանամ թէ ինչո՞ւ այդ
փրկիչը ընտրուած է զերի Հրեաներէն եւ ոչ
աշխարհակալ Հոռմէն եւ կամ իմաստուն
Յոյներէն :

— Հրեաներէն՝ որովհետեւ անոնք առա-
ջին ժողովուրդը եղան ամբողջ աշխարհի մէջ
որ ճանչցան միակ կենդանի աստուածը տիե-
զերքին :

— Մենք եւս կ'ընդունինք ամբողջ տիե-
զերքը կառավարող ուժը, եւ կը հաւատանք
թէ աստուածները միջնորդներ են մեր եւ զե-
րազոյնին միջեւ, եւ մարդը իր միտքին լոյ-
սով է որ աստուծոյ կ'երթայ : Բանականու-
թեան ճառագայթը ազրիւրն է բոլոր գիտու-
թիւններուն եւ բարիին :

— Ո՛ր իմաստուն Սենեկա, դուէց Պօղոս,
դոյութիւն չունեցող աստուածները ինչպէ՞ս
կրնան միջնորդ հանդիսանալ մարդոց եւ կեն-

դանի Աստուծոյ միջեւ : Յետոյ, մարդը ի՞նչ
կ'արժէ որ կարենայ խորապէս երկաթեայ
օղակը իր ճակատագրին : Մենք արարածնե-
րս ոչինչ կրնանք իրազօրծել մեր իմացա-
կանութեամբ : Մարդուն բանականութիւնը
չի բաւեր տիեզերքի օրէնքներն ու կարգերը
ըմբռնելու : Նոյնիսկ Պղատոն կը խոստովա-
նէր թէ չէր կրնար մարդոց տալ ճշմարիտ
լոյսը : Պէտք է սպասենք մէկուն — ըլլայ ան
Աստուած կամ աստուածաբնալ մարդ —, որ
մեզի ստիբեցնէ զերազոյնին ճամբան եւ փա-
րատէ մթութիւնը մեր աչքերէն : Աստուած
իր անհուն դուրսի ուղեց որ մարդը ազատի
երկրաւոր իր շղթաներէն, ճանչնայ զինքը
իրբեւ հայր եւ ըլլայ հնազանդ որդին իրեն :
Մարդը Աստուծոյ հոգին ունի իր մէջ եւ կը
տենջայ աստուածութեան : Ան մեղքին դէմ
իր դարաւոր պայքարին մէջ պարտուած էր :
Ոչ օրէնքը եւ ոչ մարդկային իմաստութիւնը
ի միճակի էին այլեւս դայն փրկելու իր ժա-
ռանդական մեղքէն : Աստուած աշխարհ զը-
կեց իր Միածին Որդին, որ իր արիւնովը դե-
նեց մարդը : Ազատագրեալ նոր արարածը այժմ
կերպով կ'արդարանար ու կ'օժտուէր բարո-
յական ուժով եւ ազատ կամքով :

— Աւելի զիւրին է փրկութիւն խոստանալ
քան իրազօրծել դայն, յարեց Սենեկան,
«դուն կը խօսիս ազատարարի մը մասին, ո-
րուն չուրջ հէքեաթներ ունիս արեւելեան
շատ մը կրօնները : Կ'ընդունիմ թէ տիեզեր-
քի արարիչը անտարրեր չէ իր արարած մար-
դուն նկատմամբ, սակայն կը դարձանամ թէ
աստուած ինչո՞ւ մարմնանար տառապող ու
մեռնող միջնորդի մը մէջ, փոխանակ ընտը-
րելու աւելի հզօրները, իրազօրծել կարենա-
լու համար ինքզինքը» :

— Ո՛ր Սենեկա, յարեց Պօղոսը, ո՞ր է մե-
ծըն ու հզօրը, ի՞նչ է չափանիշը մարդկբու-
արժէքին : Ինչ որ փառք է մարդոց աչքին,
խաշտապկութիւն է Աստուծոյ համար :
Մե՞ծ կը նկատես դանոնք, որոնք ամէն օր կը
կեղեքեն ու կը նուաստացնեն մարդերը, կը-
թնած իրենց վստահուած ուժին եւ իշխանու-
թեան, մերածելով կեանքը դժոխքի, որոնք

իննց զգայարանքները ունին իրբու օրէնք, ներկուած ու սեռափոխուած թէ ոչ անոնք՝ որոնք հերոսական գործերով, ի զին իրենց կեանքին, կը բարձրացնեն մարդերը, ասի մը լոյս եւ կտոր մը յոյս բաշխելով անոնց քաղցած միտքին ու հոգիին։ Գերազոյն կեանքը եւ անոր լիութեանը համապատասխանող երջանկութիւնը տառապանքի ճանաչողութենէն ու ճամբայէն միայն կրնայ անցնիլ։ Յառաջ գիմութիւնը որ ուրիշ բան չէ բայց ինքզինքը զերազանցելու կերպ մը, վերին մակարդակներու վրայ ինքզինքը արժեւորելու, կազմակերպելու, վերստին ծնելու, գերմարդկային նիւթերու կը կարօտի, անցնելով տառապանքի բովէն։ Հոգեկան հաճոյքներն իսկ ուրիշ բան չեն բայց ծնունդը տառապանքին»։

Սենեկան, Հոռմի մեծ իմաստասէրը, չէր կրնար հասկնալ առաքեալին ըսածները։ Իրեն համար աստուածութիւնը ուրիշ բան չէր, բայց իմաստութիւն եւ մտաւոր ճանաչում, լարը՝ որուն առաջնորդութեամբ մարդը կրնար դուրս գալ կեանքի լարիւրին-թռէն։ Յետոյ ըսաւ. «Քու աստուածող տառապանքի աստուած է եւ ոչ թէ ազատ մըտքի։ Ան ստացած պէտք է ըլլայ իր ուժը ոչ իր ազատ կամքովը, որ ճամբան է իմացական մարդուն, այլ ճակատագրէն բռնադատուած։ Գերիններու աստուած մը կը թուի ըլլալ, մը-խիթարիչը կեանքէն զրկուածներուն, որոնք իրմով պիտի կարենան մոռնալ իրենց բաժին ինկած անգույթ ճակատագիրը»։

— Փրկութիւնը եկած է արդէն բոլորին անխտիր, Մեսիայի գալստեամբ, որ ժառանգրն է նոր կարգին եւ թագաւորութեան։ Յիսուսով կ'սկսի նոր թուականը, հին չափանիշները անօգուտ են այլեւս։ Օրինական ու բառայական դրութիւնները արժէք ունէին մինչեւ Մեսիայի գալուստը։ Յիսուսի մահուամբ եւ Յարութեամբ Աստուած կ'իրադրօժէ իր ճրագիրը, միութեան հրաւիրելով մարդերը, կազմելու նոր բանակը հաւատացեալներուն, փրկելու համար զիրենք իրենց միճակուած ողբերգութենէն։ Աշխարհի սպասումը իր լը-րումին կը հասնէր Աստուածորդին յայտնութեամբ եւ կառուցումովը աստուածային հասարակապետութեան»։

— Կա՞յ աւելի մեծ հասարակապետութիւն քան Հոռմի աշխարհածաւալ կայսրութիւնը, որուն վրայ արեւը մայր չի մտներ»։

— Բոլոր կայսրութիւնները հիմնապէս ղէմ են մարդկային միութեան եւ եղբայրութեան, հակառակ իրենց չողջողուն բայց պատիր խոստումներուն։ Հասարակապետութիւն մը որ հիմնուած է բռնութեան, անհաւատարմեան եւ անարդարութեան վրայ, չի կրնար կանդուն մնալ երբ կաշկանդուած է անհատականութիւնը, սպաննուած՝ ողին, ի շնորհուիս պետութեան որ ժողովուրդին չի պատկանիր»։

Աւելի զիւրին էր մարդուն համար մեռնիլ իր սկզբունքներուն համար, քան ապրիլ համաձայն անոնց։ Սենեկան, Հոռմի ստոյլիկան իմաստասէրը, չէր վախնար մեռնելէ, մահը ըստ իրեն սկիզբն էր նոր ու մաքուր կեանքի մը։ Կը հաւատար որ իր մէջ եղող հոգեկան մտքը ճակատագրուած էր ապագայի մը՝ համաձայն իր վարդապետութեան։ Ըստ իրեն, օրերու համբանքը չէր որ կը չինէր կեանքը, այլ անոնց բարւօք օգտագործումը, ընելու համար մարդը տէր ինքզինքին։ Կ'ապրէր ներոնի շրջանը, ուր բոլոր յայտնի մարդոց կեանքը վտանգի մէջ էր։ Կ'ընդունէր թէ հոգին միայն սուրբ էր և յաւիտենական։ Մարդը իր կեանքի ընթացքին կը շրջէր կէս խաւարի մէջ և կը տենչար ամբողջական լոյսին։ Յաճախ իր հոգիէն դուրս կը պոռթկար աղաղակը թէ բոլոր մարդերը մեղաւորներ էին, հետեւաբար պէտք էր չարիքը փոխարինել չարիքով։ Թէ առաքինութիւնը առանց բարի գործերու կատարեալ չէր, եւ զայն պէտք էր ընել առանց ներքին կամ արտաքին շարժառիթի։ Միտքն է միակ հարստութիւնը մարդուն, որուն կարիքները սակայն բնականէն անդին չեն անցնիր, հետեւաբար երջանիկ է մարդը երբ ներդաշնակ է իր ներքին բնութեանը հետ։ Իմաստութիւնը միայն կրնար ազատել մեղ կեանքի շղթայէն։ Յետոյ դարձաւ Պօղոսը առաջնորդ լէզէոնականին. «Ազատ արձակեցէ՛ք այս բանտարկեալը, որովհետեւ անմիտ մէկը չերեւիր»։